

УДК 330.101.54

Хом'як К.А.

викладач кафедри фінансово-економічної безпеки
та інтелектуальної власності

Тернопільського національного економічного університету

**МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ
ТА АНАЛІЗ ЇЇ МАСШТАБІВ****METHODOLOGY RESEARCH OF LEVEL SHADOW ECONOMY
AND ANALYSIS SCOPE'S SCALE****АНОТАЦІЯ**

У статті розглянуто теоретико-методологічні підходи до оцінки рівня тіньової економіки, обґрунтовано їх переваги та недоліки. Проаналізовано методи, які використовуються в Україні для визначення обсягу тіньової економіки. Доводиться необхідність і пропонуються заходи щодо вдосконалення методів розрахунку рівня тіньової економіки діяльності.

Ключові слова: тіньова економіка, мікрометоди, макрометоди, інтегральний показник, рівень тіньової економіки.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены теоретико-методологические подходы к оценке уровня теневой экономики, обоснованы их преимущества и недостатки. Проанализированы методы, которые используются в Украине для определения объема теневой экономики. Доказывается необходимость и предлагаются меры по совершенствованию методов расчета уровня теневой экономики деятельности.

Ключевые слова: теневая экономика, микрометоды, макрометоды, интегральный показатель, уровень теневой экономики.

ANNOTATION

The article discusses the theoretical and methodological approaches to assessing the level of the shadow economy, justified their advantages and disadvantages. The analyzed methods that are used in Ukraine to determine the size of the shadow economy. The necessity and proposes measures to improve methods for determining the level of the shadow economy activities.

Keywords: shadow economy, micromethod, macromethod, integral index, the level of the shadow economy.

Постановка проблеми. Функціонування та стрімкий розвиток тіньового сектора економіки є антисоціальною системою всередині країни, небезпека від якої постійно підсилюється синергетичним ефектом дії кожного з її елементів. Економічні реалії сьогодення засвідчують,

що обсяги тіньового сектора економіки України перевищують допустимі межі порогових значень. Це призводить до непоправних втрат державного бюджету, зниження рівня фінансової безпеки, а також до диспропорцій в економіці держави в цілому та прийняття неефективних управлінських рішень. Безумовно, зазначені вище проблеми є досить важливими, але їхнє успішне вирішення неможливе без об'єктивного визначення обсягів і динаміки тіньової економіки. Однак, незважаючи на наявність цілої низки методичних підходів до визначення рівня тіньової економіки, можна стверджувати, що на сьогодні не існує загальноновизнаного підходу, а наукові пошуки в цьому напрямі продовжуються. Таким чином, надзвичайної актуальності набуває визначення ефективних методів оцінки тіньової економічної діяльності з метою мінімізації даного явища, а також формування дієвої державної політики зміцнення національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методики оцінки тіньової економіки ґрунтовно висвітлено у фаховій літературі. Зокрема, підходи до визначення рівня тіньової економіки стали предметом дослідження таких зарубіжних та вітчизняних науковців. Серед зарубіжних учених дану проблему розглядали Ю. Латов, С. Новик, Ф. Шнайдер. Вагомий внесок у розробку методик оцінки тіньової економіки зробили вітчизняні науковці: І. Ангелко, О. Пилипенко, Я. Куцулакос та ін.

Мета статті полягає в аналізі існуючих методичних підходів до оцінки рівня тіньової економіки, визначенні їх переваг та недоліків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз масштабів тінізації національної економіки є складним завданням, яке потребує впровадження великої кількості різних методів. Це пов'язано з тим, що тіньова економіка носить прихований характер та проявляється по-різному залежно від сфери функціонування.

Сучасними економістами розроблено численні методи вимірювання тіньової економіки, які умовно поділяються на дві основні групи (рис. 1):

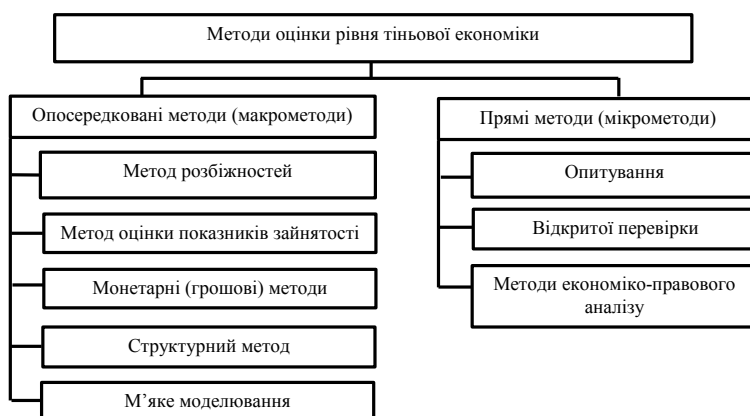

Рис. 1. Класифікація методів оцінки рівня тіньової економіки

Джерело: складено автором

– методи, які використовуються на мікрорівні;

– методи, які використовуються на макрорівні [1, с. 194].

Опосередковані методи охоплюють методи, засновані на аналізі макроекономічних індикаторів. Ці методи передбачають отримання інформації від зведених макроекономічних показників. Макрометоди спрямовані на забезпечення більш повної реєстрації тіньових економічних явищ, виявлення та вивчення масових статистичних закономірностей.

Під мікрометодами ми розуміємо методи, засновані на зборі інформації шляхом спеціальних обстежень, опитувань та їх аналізі відповідно до вимог законодавства [2, с. 62]. Вони дають змогу вивчити структуру тіньової економіки, оперуючи базовими статистичними даними. Мікрометоди використовуються переважно для виявлення розбіжностей між доходами і витратами окремих груп платників податків, а також для характеристики окремих аспектів тіньової діяльності.

Основним недоліком мікрометодів, як зазначає С. Новик [3, с. 27], є те, що використання цих методів зазвичай призводить до заниження оцінок розмірів тіньової економіки у зв'язку з умисним приховуванням інформації респондентами та іншими причинами. Перевагою даного виду методів є забезпечення найповнішої реєстрації тіньових економічних явищ для узагальненої характеристики процесу на основі виявлення і вивчення статистичних закономірностей, а також можливість уникнення ускладнень під час зведення досліджуваних показників. Суттєвою перевагою макрометодів є інформативність, адже в процесі оцінки є можливість отримати більш точні дані про масштаби тіньової економіки шляхом порівняльного аналізу отриманої інформації про окремі фактори чи явища. Така інформація дає уявлення про відносні масштаби та тенденції поширення тіньової діяльності у межах певної групи досліджуваного предмета, яке потім можна екстраполювати на весь досліджуваний об'єкт. Однак варто зауважити, що макрометоди також мають низку недоліків. Зокрема, до них відносять зведення показників, що дає завищені результати, а також вплив на показники різних факторів, які не мають ніякого відношення до тіньової економіки [4, с. 182].

З огляду на факт наявності великої кількості різних методів оцінки рівня тіньової економіки, урядом кожної країни самостійно визначаються методи, на основі яких проводиться розрахунок обсягів тіньового сектора економіки. Варто зазначити, що на сьогодні в Україні використовується дві офіційні методики оцінки рівня тіньової економіки: методика Державної статистичної служби України та методика Міністерства економічного розвитку і торгівлі.

Методика визначення обсягів тіньової економіки, яку використовує Держкомстат Укра-

їни, ґрунтується на засадах Програми розвитку системи національних рахунків, яка є концептуальною основою для статистичного узагальнення, оцінювання та аналізу показників соціально-економічного розвитку держави [5, с. 50]. Хоча дана методологія і погоджена з міжнародними стандартами, однак розраховані значення показника рівня тіньової економіки сприймаються експертами дещо занижено. Крім того, зазначений показник не використовується в міжнародних порівняннях.

Підхід Міністерства економічного розвитку і торгівлі до розрахунку рівня тіньової економіки здійснюється відповідно до затверджених Наказом Міністерства економіки Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки від 18.02.2009 № 123 [6]. Однак оцінки обсягів тіньової економіки, розраховані за допомогою цих методик, значно різняться (рис. 2).

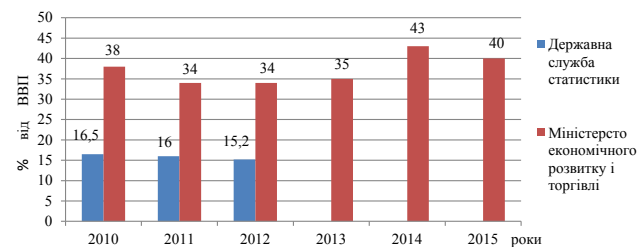

Рис. 2. Розмір тіньової економіки в Україні в 2010–2015 рр., %

Джерело: складено автором на основі [6; 7]

Як видно з рис. 1, показник рівня тіньової економіки за розрахунком Мінекономрозвитку вдвічі більший від показника заявленого Держкомстатом. Розбіжності між оцінками можна пояснити тим, що неможливо охопити всі сфери господарської діяльності сукупно та оцінити їх повністю й об'єктивно.

Оскільки результати Мінекономрозвитку більш прийнятні та є наближеними до розрахунків рівня тіньової економіки, якими апелюють міжнародні організації [8], розглянемо більш детально кожен із методів, які використовуються для визначення рівня тіньової економіки у співвідношенні до офіційного ВВП даною методикою.

1) Метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» полягає у виявленні наявності перевищення споживчих грошових витрат населення на придбання товарів над загальним обсягом продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання в легальному секторі економіки [6]. Дані щодо витрат домогосподарств отримуються шляхом вибіркового обстеження умов життя домогосподарств на добровільній основі, а дані щодо загального обсягу продажу населенню товарів усіма суб'єктами господарювання – шляхом статистичної звітності (обов'язкові дані).

2) Електричний метод полягає у порівнянні приросту внутрішнього споживання електроенергії з приростом ВВП. При цьому припус-

кається, що приріст внутрішнього споживання електроенергії повинен відповідати приросту реального ВВП. Якщо має місце перевищення приросту внутрішнього споживання електроенергії над приростом ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіншовій економіці.

3) Монетарний метод полягає у визначенні тенденцій зміни співвідношення обсягу готівки до банківських депозитів у періоді, що аналізується, до базового періоду [6]. Припускається, що: під час здійснення суб'єктами господарювання і населенням незареєстрованої економічної діяльності розрахунки за товари, роботи і послуги проводяться з використанням готівки, що зумовлює збільшення попиту на готівку в обігу, що обертається поза банками; швидкість обігу готівкових коштів як в офіційній, так і в тіншовій економіці однакова. Слід відмітити, що міжнародні організації під час визначення масштабів тіншового сектору в країнах із перехідною економікою пропонують не використовувати монетарний метод, оскільки для таких країн характерними чинниками є приватизація, високі темпи інфляції тощо, які не дають можливості їхнього включення за цією методологією.

4) Обчислення рівня тіншової економіки за методом збитковості підприємств полягає у визначенні граничних мінімального та максимального коефіцієнтів тіншової економіки як частки ВВП, у межах яких перебуває рівень тіншової економіки. Під час використання методу збитковості підприємств використовуються такі припущення: усі збиткові підприємства за офіційними статистичними даними фактично є прибутковими, що вважається завищенням обсягів тіншової економіки. Рентабельність збиткових підприємств дорівнює рентабельності прибуткових підприємств у періоді, що аналізується.

Розглянемо динаміку рівня тіншової економіки за даними методами в період 2010–2015 років (рис. 3).

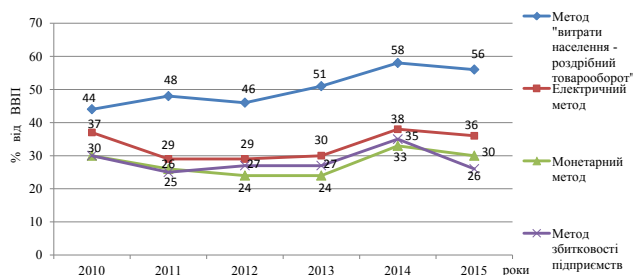

Рис. 3. Динаміка рівня тіншової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП, 2010–2015 рр.

Джерело: складено на основі [6]

Як бачимо з рис. 3, усі чотири методи, з використанням яких здійснюється оцінка рівня тіншової економіки, показали зменшення рівня порівняно з 2014 р. Тенденція до скорочення

обсягів тіншової економіки обумовлена: зростанням обсягів продажу населенню споживчих товарів у легальному секторі над темпами зростання скорегованих грошових витрат населення на придбання споживчих товарів; скороченням обсягу внутрішнього споживання електроенергії за вирахуванням споживання на комунально-побутові потреби; покращанням фінансової ситуації у ВЕД (види економічної діяльності) «Операції з нерухомим майном» унаслідок погашення в 2015 р. облігацій та єврооблігацій підприємств відповідно до умов здійснення правочинів із державним боргом за державними запозиченнями та гарантованим державою боргом за зовнішніми кредитами; відносною стабілізацією ситуації на валютному ринку, що дало змогу Нацбанку у другій половині 2015 р. поступово послабити адміністративні обмеження на ринку, дотримуючись стриманої монетарної політики, спрямованої на згладжування надмірних коливань на валютному ринку.

Загалом рівень тіншової економіки в Україні коливається від 26% до 56%, така різновекторність тенденцій зміни обсягу тіншової економіки за різними методиками вказує на те, що кожен метод розрахунку охоплює певну сферу національної економіки. Звісно, за таких розбіжностей показники тінзації економіки та їх динаміка не можуть слугувати мірилом і переконливим аргументом ефективності принципових змін у системі державного регулювання з метою усунення даного явища та негативних наслідків його функціонування.

Висновки. Проведений аналіз основних методів вимірювання обсягів тіншової економічної діяльності засвідчує, що жоден із методів не охоплює всі інституційні сектори національної економіки, внаслідок чого оцінка масштабів тіншових процесів має умовний характер. Тому пріоритетного значення набуває вдосконалення Методики оцінки обсягів тіншового сектора економіки задля визначення більш точного рівня тіншової економіки та прийняття ефективних рішень щодо його мінімізації. Відтак, для реалізації поставленого завдання ми пропонуємо вжити такі заходи: створити інформаційну базу, яка б урахувала не лише ті дані, які було подано підприємцями та фізичними особами, а й давала змогу врахувати тінзацію шляхом корупційних діянь, доходів, отриманих унаслідок стихійної торгівлі, незареєстрованої здачі в оренду рухомого і нерухомого майна, надання без ліцензій та реєстрації певних послуг; під час визначення інтегрального показника рівня тіншової економіки враховувати експертні оцінки; впровадити методи економіко-математичного моделювання під час визначення обсягів тіншової економіки.

Перспективою подальших досліджень у даній сфері стануть визначення та оцінка тих складників тіншової економіки, які не включені в офіційну методіку розрахунку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Латов Ю.В., Ковалев С.Н. Теневая экономика: [учебное пособие для вузов] / Ю.В. Латов, С.Н. Ковалев; под ред. д. п. н., д. ю. н., проф. В.Я. Кикотя, д. э. н., проф. Г.М. Казиахмедова. – М.: Норма, 2006. – 336 с.
2. Пилипченко О.О. Методи оцінки тіньової економіки та їх класифікація / О.О. Пилипченко // Судова апеляція. – 2015. – № 2(39). – С. 58–64.
3. Новик С. Методы оценки теневой экономики / С. Новик // Банковский вестник. – 2004. – № 10. – С. 27
4. Ангелко І.В. Методичні основи оцінки обсягів тіньового сектору економіки / І.В. Ангелко // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2011. – № 1. – С. 180–190.
5. Куцулакос Я. Неофіційна економіка в Україні: вимірювання та оцінка впливу на доходи населення: [навч. посіб.] / Я. Куцулакос, В. Саріогло, Г. Терещенко. – К., 2010. – 136 с.
6. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ Мінекономіки України від 18.02.2009 № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738.
7. Соціально-економічне становище України за 2009 рік. Повідомлення Державного комітету статистики України.
8. F. Schneider The size and development of the shadow economies of ukraine and six other eastern countries over the period of 1999–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hneu.edu.ua/web/public/moved/hneu/nauka/naukovi_vudannya/e16278.pdf.